

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 14.08.2024
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 07.12.2024
Yayın Tarihi/ Date Published : 31.12.2024
Yayın Sezonu/ Pub Date Season : Güz/ Autumn

Depremle İlgili Mitsel Anlatıların ve İslami İnanışların Klasik Türk Edebiyatına Yansıması: Risâle-i Zelzele ve Zelzele-nâme Örnekleri

Necmiye ÖZBEK ARSLAN*

Anahtar Kelimeler:

Deprem,
Klasik Türk
Edebiyatı
Mitoloji,
Halk Söyleyişi,
18.yüzyıl

ÖZ

Anadolu Klasik Türk edebiyatı metinleri şair ve nasirlerin hayal mahsulü ürünlerini içerdiği gibi sosyal hayattan, toplumsal düşünce tarzlarından, dinden, felsefeden, mitolojiden ve bu gibi pek çok etkiden bağımsız değildir. Şair ve nasirler sadece tarihsel olayları değil toplumu etkileyen mevsimsel değişiklikler, ekonomik krizler, kıtlıklar, yangınlar, depremler gibi hayatı etkileyen felaketleri de eserlerinde ustalıkla işlemişlerdir. Bahsi geçen olaylarla ilgili olarak kasidelerde, mesnevilerde, tarihi metinlerde ayrı bölümler bulunduğu gibi konuyu müstakil bir metin haline getirip ele almayı tercih eden şair ve nasirler de bulunmaktadır. Bu çalışmada, doğal afetler içerisinde Osmanlı toplumunu belki de en çok etkileyen deprem olgusunun müstakil olarak işlendiği birisi Ahmed b. Recep el-Konstantini'nin mensur olarak kaleme aldığı Risâle-i Zelzele ile Derviş Muhammed Emîn Efendi tarafından Edirne'de, meydana gelmiş olan depremi manzum olarak anlatan iki 18. yüzyıl metni üzerinde mitsel anlatılar, Anadolu halk söyleyişleri ve İslami düşünce tarzının yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

The Reflection of Earthquake-Related Mythical Narratives and Islamic Beliefs in Classical Turkish Literature: Examples of Risâle-i Zelzele and Zelzele-nâme

Keywords:

Earthquake,
Classical Turkish
literature,
Mythology,
Folk narratives,
18.century

ABSTRACT

Classical Turkish textual literature is not independent from social life, social thought styles, religion, philosophy, mythology and many other influences, as the imaginary results of poets and poets are obtained. Poets and nasir have skillfully handled not only the events but also the disasters in their lives such as seasonal changes of events, economic crises, famine, happiness and earthquakes in their works. There are also poets and poets who prefer to take the subject as an independent text, such as the events in question, which are included in separate sections in odes, masnavis, and historical texts. This earthquake phenomenon, perhaps the most shared among natural disasters in the Ottoman society, is handled independently by Ahmed b. The reflections of mythical narratives, Anatolian folk sayings and the style of Islamic thoughts were identified on Risâle-i Zelzele, written in prose by Recep el-Konstantini and two 18th century texts written in verse by Derviş Muhammed Emîn Efendi, describing the earthquake that took place in Edirne will be attempted.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Dili, arslanecmiye@gmail.com, 0000-0002-6262-6493

1. GİRİŞ

Kâinatın, dünyanın ve canlıların nasıl oluştuğu, yaratıldığı, ne zamandan beri var olduğuna dair sorular eski zamanlardan beri zihinleri meşgul etmiştir. Bu sorulara kimi zaman mitler ve efsaneler aracılığıyla kimi zaman dinî-teolojik düşünce sistemiyle kimi zaman da felsefe gibi fikrî ilim alanlarının yardımıyla cevap aranmıştır. Tarihi sürece bakıldığında gelenekler, inançlar ve birtakım ritüellerin bu metafizik sorulara cevap aramaya eşlik ettiğine tanık oluruz. Elbette bu zihinsel faaliyet sadece yaratılışın nasıl ve ne zaman gerçekleştiği konusuyla sınırlı kalmamıştır. Dünyanın sonu, bu sonun nasıl vuku bulacağı, tabiat hadiselerinin ve hususen doğal afetlerin bu sona katkısının olup olmayacağı ve bunun neden gerçekleşeceği de merak edilmiştir. Böylece her süreç ve her düşünce sistemi, beraberinde tufanlar, felaketler, kaos durumları ya da olağanüstü durumlarla ilgili yeni bir anlatının doğmasına neden olmuştur.

Doğal afetlerle ilgili toplumsal anlatıların bir kısmının Tevrat ve Kur'an'daki anlatılara benzediği (İnan 1986: 22-23) ve halkın yazılı ve sözlü geleneğinin temelinde bu dinî inanışların bulunduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra atalardan gelen inanışlar da afetlerle ilgili söylenceler üzerinde etkili olmuştur. Kadim Türk medeniyetlerde yerin ve göğün olmadığı zamanlarda *Ülgen* adındaki yaratıcıya bazı kavimler *Oçurman*, bazıları *Burhan* bazıları *Kara Han*, *Kuday* (Bayat 2017: 23) gibi adlar vermişlerdir. Gök cisimlerinden, gezegenlerden daha yukarıda olan bu varlık Bayat'ın ifadesiyle yıldırımın, yağmurun, poyrazın, tufanın yaratıcısı ve insanların koruyucusudur (2017:23). Yine depremle ilgili dinî söylemlerden bir başkasına Sibiryaya Türklerinde rastlanmaktadır. Onlar için ölenlerin ruhları duman ya da kuş biçiminde göğe yükselir. Gökyüzü hayat, kut ve bereket veren olduğu kadar ceza, bela ve tehlike gönderendir. Çakan şimşek, düşen yıldırım, esen fırtına (Aça vd. 2019: 413), deprem, sel ve diğer felaketler Tanrı'nın öfkesinin alametidir.

Dünyanın bir hayvanın üzerinde bulunduğuna dair halk inanışları da pek çok anlatının içerisinde yer bulmuştur. Kimilerine göre dünya bir kurbağanın üzerindedir ve kurbağa kıvılcıkla tufan meydana gelmektedir (İnan 1986: 23). Bir başka inanışa göre Tanrı yeri yarattıktan sonra üç balığın üzerine koyar, balıklar o kadar büyüktür ki dünyaya destek olur (Ögel 1998:433). Diğer bir anlatı demir boynuzlu *Gökteke*'ye dairdir. Dünyanın etrafını yedi kez dolaşan demir boynuzlu *Gökteke* gelecekte haber verir. Yedi gün deprem olur, dağlar ateş püskürür, yağmur yağar, fırtına olur, dolu ve kar yağar. Yedi gün boyunca yeryüzünde dolaşan demir boynuzlu *Gökteke* bağırır ve felaketlerin olacağını da bu çığlığıyla haber vermiş olur (Akmaz 2019: 837).

Yukarıda sayılanların dışında da deprem hakkında pek çok halk inanışı bulunmaktadır. Klasik Türk edebiyatında ismini pek çok metinde görebildiğimiz ve gâv-ı zemin, sevr-i ahmer, behmut (Uraz 1994: 19; Akman 2012: 2) gibi isimlerle adlandırılan bu inanışa göre dünya bir öküzün boynuzu üzerinde durmaktadır (Kalafat 2006: 31). *Kiyûsâ* ismi verilen bu öküzün gözünün önünde cılız bir sivrisinek uçup durmaktadır. Bu sivrisineğin öküzün burnuna dokunması ya da girmesiyle öküz başını sallar ve zelzele olur. Öküzün her kılı bir memlekete bağlıdır ve hangi kılı kıpırdarsa orada yer depremesi olacaktır (Onay 2013:182).

İslam inanç sisteminde afetlerin ortaya çıkışı ve hususiyile depremlerle ilgili olarak, Kur'an-ı Kerim'de bazı kavram ve terimlere yer verilerek kısa açıklamalar getirildiği görülmektedir. Söz gelimi, zelzele, zilzal, sayha, racife, recfe (Bakara 2/214; Hac 22/1; Ahzâb 33/11-12; Müzemmil 73/14; Nâziât 79/6; Zilzâl 99/1-2) şeklinde kullanılan sözcükler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu kelimelerden recfe, günahkâr kavimlerin helak edildiği yer sarsıntısını, sayha depremden önce çıkan korkunç sesi; racife korkunç sesle beraber kıyametin kopmasına işaret eden Sûr'a üfürülme hadisesini, zelzele ve zilzal ise kıyamet kopması esnasında yerin ve dağların şiddetli sarsılacağını ifade etmek üzere kullanılmıştır (Arslantaş 2013:227).

Yine İslam düşünce dairesine göre deprem; imtihan, işlenen kötülük ve günahlara yönelik cezalandırma (kefaret) ve Allah'ın kudretini gösterme aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede büyük ölçüde doğal afetlere bakış açısı ve afetler sonucunda meydana gelen trajik olayların depremde yaşananlar sonucu bireyin dinî inançları ve toplumdaki dinî değerlerin etkileri rol oynamıştır (Kaya 2023:351). Tabiat olaylarından ahlâkî ve manevî dersler almaya yönelik gayretlerin Kur'an tarafından teşvik edilmesi yanında eski ümmetlerin bir kısmının deprem vb. afetlerle helâk edilmesi, Allah'ı hatırlama ve bunlardan ibret alma şeklindeki dinî öğretilerle çeşitli kültürlerden beslenen dinî ve metafizik telakkiler de bu algılamada etkili olmuştur. Nitekim, Hz. Peygamber depremin ilâhî bir uyarı olduğunu belirtmiş, güneş tutulması, şiddetli rüzgâr, fırtına ve deprem gibi doğal afetlerden sonra Allah'a dua edilmesini tavsiye etmiştir (Arslantaş 2013:229).

Doğal afet ve depremler hakkındaki folklorik, mitolojik ve teolojik söylemler dini-tasavvufi edebiyatta olduğu kadar klasik Türk edebiyatı şairlerinin de ilgi alanına girmiştir. Elbette edebiyat hayatın hiçbir dinamiğinden ayrı düşünülemez. Aynı durum özelde klasik Türk şiiri için de söz konusudur. Sevinç, üzüntü, keder, dert, tasa gibi duygu durumlarını kapsayan mekân ve zamanı içine alan ve insanı halden hale sokan her türlü etken klasik Türk şairinin kaleminde apayrı bir anlatım olarak tezahür etmiştir. Şairler kendi yaşadıkları dönemlerde tanıklık ettikleri sosyal ve siyasi hadiseleri nasıl ilmek ilmek sanatlı bir şekilde işlemişlerse kıtlık, sel, yangın ve deprem gibi felaketleri de görmezden gelmemişlerdir. Şair ve nasirler konuyu ele alırken neden- sonuç ilişkisi aramak ve kurmaktan ziyade bu tür elim hadiselerin kendi iç dünyalarındaki yansımalarına odaklanmışlardır. Klasik Türk edebiyatında şairlerin muhayyilesinde kimi zaman mübalağa ve benzetme unsuru olarak başvurulan deprem olgusu sevgilinin ya da memduhun kudreti, heybeti, şecaati için bir övgü unsuru bazen de aşkın sevgiliyi gördüğü zaman bedeninde hissettiği sarsıntıdır (Kaya 2022: 98-99). Klasik edebiyat şairi zelzele ile aynı kökten türemiş *tezelsül*, *zizâl*, *zelâzil* kelimelerini birlikte kullanarak bu sözcüklerin ortak sesleri ile hem depremin gerçek manasını çağrıştırmaya çalışmışlar hem de ses tekrarlarıyla depreme, deprem esnasında yaşanan gürültü, patırtıya vurgu yapmışlardır (Kaplan 2012: 289). Bu sanatlı söylemlerden başka depremlerle ilgili mitsel öğelerin ve dinî inanışların da yine klasik Türk edebiyatında yer aldığı görülmektedir.

Ahmed b. Recep el Konstantini'nin kaleme aldığı ve ilk müstakil deprem kitabı olarak literatüre geçen *Risâle-i Zelzele'*de yazar depremlerle ilgili mitsel öğelerin ve dinî inanışların üzerinde durarak bunlardan kendince yanlış olanları belirtip depremin oluş nedenleri hakkında bilgi verir (Akın 2011:6). Konuyla ilgili diğer eser ise 1752 yılında Edirne'de vuku bulmuş olan depremi anlatan *Zelzele-nâme* isimli mesnevidir (Yıldız 2022: 140; Tökel 2023: 141). Derviş Muhammed Emin tarafından yazılan eser 81 beyitten müteşekkil olup depremin nasıl yaşandığı, depremden sonra neler olduğu hususlarını ele aldıktan sonra şair insanlara birtakım tavsiyelerde bulunur. Bu eserin yazarı da depremin meydana geliş nedenlerini içinde yetiştiği kültür ve inanç sistemi ile açıklamaya çalışmıştır. İnceleme kısmında görülecektir ki metinlerden birinde mitolojik kaynaklı halk anlatıları yoğun olarak işlenmişken diğerinde ayet ve hadis kaynaklı oluşan halk geleneği daha fazla yer almaktadır.

1. Mitlerin Yansımaları

1.1. Hayvanlarla İlgili Mitsel Söylemler: Öküz, Balık ve Deprem

Osmanlı coğrafyası pek çok dönemde depreme tanıklık etmiş ve böylece depremlerle ilgili, depremin neden olduğu, deprem olmaması için yapılması gereken ritüeller gibi konuları ihtiva eden zengin bir söylence dağarcığı oluşmuştur. Bu söylemler geçmişten günümüze kadar devam edegeldiği gibi edebi eserlere de bu haliyle yansımıştır. Diğer etkenlerin yanında bu mitolojik anlatıların oluşmasının temelinde Şaman inancının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Söz gelimi, depremlerle ilgili en yaygın inanışlardan birisi Şamanizm kökenli Gökteke ile ilgili anlatılanlardır. Tufanın olacağını önceden bildiren demir boynuzlu Gökteke dünyanın çevresini yedi kez dolaşmıştır. Sonra yedi gün deprem olmuş, yedi gün dağlar ateş püskürmüş, yedi gün yağmur yağmış...İsmet Zeki Eyüpoğlu Tanrılar, Tanrıçalar ve Boğalar başlığı altında Seris isimli boğayı anlatırken şu ifadeleri kullanır (1987: 444):

Boğalar kutsaldır Anadolu'da
Boynuzlarında taşır yeryüzünü
Sallayınca başını deprem olur
Boynuzları kapıların üstünde
Evlere çocukları korur
Kimiler güç sayar kimiler uğur
Boğalar burulunca dölden kesilir...

Bir başka söylenceye göre inek, bir boynuzun üzerinde dengelenen dünyayı, boynu ağrıdığı zaman, boynu ile fırlatıp diğer boynuzu ile tutmakta, bu sırada da yer sallanmaktadır." (Şenocak 2007: 1052). Çoruhlu dünyanın öküzün boynuzları üzerinde bulunduğu dair bu mitsel söylemin dünya mitolojisine Hint mitolojisinden geçtiğini ve bu şekilde de yayıldığını ifade etmiştir (2006:149). Pala ise arz öküzü de adı verilen gâv-ı zemîn'in eski bir inanışa dayandığını belirtmiş ve bu inanışa göre dünyanın bir öküzün boynuzları arasında durduğunu söylemiştir. Öküz balığın sırtında, balık ise suyun içinde durmaktadır. Bu batıl inanışa göre öküzün başını sallaması ile de deprem olmaktadır

(1999:42). Hangi temele dayanırsa dayansın halkın dimağına yerleşmiş olan bu mitolojik söylemler klasik Türk şiirinde şairlerin hayal dünyasında işlenmiş ve bazen şiirin muhtevası bazen de benzetme unsuru, mazmunu olarak kullanılmıştır. Nâbî'ye ait olan aşağıdaki beyit bu düşüncenin güzel bir örneğini yansıtmaktadır:

Gâv-ı dihkân k'ide arzı tezyîn

Ana reşk itse sezâ gâv-ı zemîn (Kaplan 2019:143)

Çalışmanın konusunu teşkil eden *Risâle-i Zelzele* ve *Zelzele-nâme* isimli eserlerde de bu mitolojik öğeleri görmek mümkündür. *Risâle-i Zelzele*'de mitolojik inanışların etkisiyle ortaya çıkan söylemleri nâsir reddederek bu görüşlerin doğru olmadığını dile getirmiştir. Yazara göre, İstanbul'da meydana gelen depremden sonra halkın arasında çıkan söylentiler batıl inanıştan başka bir şey değildir. Konstantinî bu yüzden mezkûr eseri kaleme almıştır:

...bin yüz otuz bir senesine bâlig oldukda vâki olan zelzele-i azîmede vaktâ ki nâsın ihtilâfını gördüm ise ki bazısı hareket-i arz hâmil-i arz olan sevrin kılını tahrik itmesinden nâşîdür diyüp ve bazı âherîde ol sevrden aşağı olan balıgun tahriki diyü kâil-i evveli tahtı'a eyleyüp bazı âherîde istişkâl eyleyüp gerek öküz gerek balık tahrik böyle olaydı bütün vech-i arz hareket itmek ihtizâ iderdi. Bazı mahalde olup bazı mahallde olmamak öküz ile balıktan olmamasına delîldür... (Akın 2011: 14)

Konstantinî, dünyanın öküzün boynuzlarında bulunduğu, öküzün de balığın üzerinde bulunduğu, balık hareket ettikçe deprem meydana geldiği inancının doğru olmadığını söyler. Yazara göre, dünya bir öküzün boynuzları arasında ve bir balığın üzerinde olsaydı onlar hareket ettikçe bütün dünyada deprem olması gerekirdi. Dolayısıyla deprem ile öküz ve balığın hareketi arasında herhangi bir ilgi yoktur. Konuyla ilgili olarak muteber kaynaklar, geçmişten beri devam eden nakiller ve sahih cümleler ile bir risale oluşturup risalenin ilk bölümünde incelemeler sonucunda yeryüzünün yedi tabakadan oluştuğunu ve öküz ve balığın ya da herhangi bir hayvanın depremin oluşmasında herhangi bir dahlinin olmadığını herkese anlatmak istemiştir. Bu bağlamda Konstantinî şu sözlerle devam eder:

... Kütüb-i mu'teberâtdan nükûl-ı sariha ve ibârat-ı sahîha ile bir risâle tertîb eyleyüp fasl-ı evvelde havâmîl-i arazîn seb' tîbâk bî-hasebi'l-îmkân takrir ve tahkik îrâd oluna ki öküz ve balık ve sâir havâmîlün tezelzül-i arzda medhali olmaduğı cümlelün ma'lûmî ola... (Akın 2011:15)

Risâlenin devamını teşkil eden ilk fasl dünyanın öküzün boynuzları üzerinde olduğunu ifade eden rivayetlere dayanmaktadır. Yazara göre, söz konusu mitolojik söylemler ve folklorik söylentiler hadis ravilerince rivayet edilen kimi hadislerden kaynaklanmış olabilir. Kuvvetle muhtemel ki bu mitolojik söylemlerin halk arasında kabul görmesinde bu dinî müktesebat etkili olmuştur. Bu rivayetlerden birisinde yine dünya öküzün boynuzunun üzerindedir ve bu öküz de yeryüzünün üzeredir. Yerin altında ne vardır, onu ancak Allah bilir:

...Lâkin bir rivâyetde sahre öküzü boynuzu üzredir ve ol öküz de serâ üzredir. Serânın altında ne vardır anı Allahu azîmü'ş-şân bilür... (Akın 2011:16)

İbn-i Abbas'dan alınan bir rivayette; Allah'ın yerleri kat kat yarattığı ve bu yerleri bir balık üzerine yerleştirdiği bu balıktan Kalem suresinde *nûn* ismiyle tabir olunduğu ifade edilmiştir. Devamında ise bu balığın su üzerinde olduğu, suyun çıplak bir taş üzerinde bulunduğu ve bu taşın meleklerden bir ulu meleğin arkasına yerleştirildiği söylenmiştir. Bazıları derler ki melek şeklinde bir öküzün arkasına yerleştirilmiştir. O öküz de bir taş üzerindedir. Hz. Lokman bu taşın yeryüzü olduğunu söylemiştir:

Yine İbn-i Abbâs'dan ba'zı rivâyetde öyle gelmiştir ki Rabbü'l-âlemîn yedi kat yerleri bir balık üzerine yaratdı ki ol balıktan Sûretü'l kalem'de nûn diyü ta'bir eyledi. Ol balığı su üzerine vaz eyledi, ol suyu da bir çıplak taş üzerine vaz eyledi, ol taşı da melâike-i kiramdan bir ulu meleğin arkasına vaz eyledi. Ba'zıları didiler ki melek bedeline bir öküzün arkasına vaz eyledi ol öküzü de bir taşın üzerine vaz eyledi. Hzret-i Lokmânun zikr buyurdıkları sahre ile murâd ol taşdır, didiler... (Akın 2011:17)

Konstantinî konuyla ilgili daha pek çok rivayeti bildirdikten sonra hepsinin ortak noktalarının aynı olduğunu belirterek, depremi oluşturan bir başka mitsel söylentiden bahsetmiştir: Bu inanişe göre Allah *nûn* isminde bir balık yaratmıştır. Yeri bu balığın arkasına döşemiştir. Balık hareket ettiğinde arz yerinde duramayıp safrsız gemi gibi çalkalanır yani deprem olur. Allah dağları yeryüzünün çivisi olarak yaratmıştır. Dağlar yere muh gibi sabitlendiği için de yerin sarsıntısını durdurur:

Bâdehu Rabbü'l-âlemîn nûn ya'nî balığı yaratmıştır ve yeri bu balığın arkasına bastı idüp döşemiştir. Ba'dehu balık hareket eyleyüp arz müstakarr olmayup safrası gemi çalkandı. Ba'dehu Rabbü'l âlemin tagları halk eyleyüp mih gibi yer üzerine vaz olundu, yeri durdurup sâbit kıldı (Akın 2011:18).

Öküz ve balığa dair halk inanışlarının yanında yeryüzünün yaratılması, yerin altındakiler, cennet ve cehennem gibi kavramlar konusunda da yine mitsel söylemleri dinî şahsiyetlerin rivayetlerini de aktararak ifade eden Konstantinî, bu bölümün ardından depremin gerçekten nasıl meydana geldiği, neden olduğuna dair Kur'an ayetleri ve hadislerle temellendirdiği görüşlerini ifade etmiştir. Bu faslı anlatmaya başlamadan, bu mitsel anlatuların halkın muhayyilesinde olduğunu, depremin yalnız Allah'ın kudret ve emri altında gerçekleştiğini, zelzelenin gerçekleşmesinde balık ya da öküzün herhangi bir dahlinin olmadığını da belirtmiştir.

İmdi havâmîl-i arz ale't-tafsîl beyân ve ayân olunup ma'lûm oldu ki arza vâkî' olan zelzeledebirinin 'alâka ve medhalleri yok imiş. Avâm-ı nâsın tezelzül-i arzı öküze yâhûd balığa nisbetleri vâhî imiş (Akın, 2011:23).

Halk arasında yayılmış olan bu mitolojik söylemler *Zelzele-nâme'*de görülmez. Eser daha çok dinî kisveye bürünmüş anlatuları ele alarak yazılmış olduğu için, İslamî söylemler bahsinde değerlendirilecektir.

1.2. Tabiat Varlıkları ile İlgili Mitsel Söylemler: Kafdağı ve Deprem

Dinî öğretilerde ve halk inanışlarında tabiat varlıkları kutsal kabul edilmiştir. Görünen tabiat varlıkları maddi âlemin tablo görünümündeki unsurları olmalarının yanında kendilerine yüklenen anlamla manevi âlem için de ezeli ve ebedî birtakım görevler yüklenmişlerdir. Bu görevler içinde evrenin yaratıcı kimliği olmaktan başka bazı doğal olayların müsebbibi olarak da halkın muhayyilesinde yer edinmişlerdir. Esin konuyla ilgili olarak şunları söyler: "Nesnel varlık ile insan arasında kurulmaya çalışılan ilişki, dağa benzetilen hükümdarın, yer ile gök arasındaki iletişimi sağlayan yüce bir dağdır" (2004: 12). Dağların kutsal olduğu ve hatta onlara karşı saygı gösterildiği inanışları hakkında fikir veren Harman, dağların Tanrı'ya en yakın yerler olarak kabul edildiğini hatta pek çok dinde Allah'ın yüce ve aşkın oluşunun sembolü olduklarını belirtir (1993:400). Kutsiyet atfedilen dağlardan bir tanesi mit, efsane ve masal unsurları arasında karşımıza çıkan Kaf Dağı'dır. Demirci'nin aktardığına göre Taberî Kafdağı hakkında şunları söyler:

Kafdağı parmağı saran yüzük gibi arzı çevrelemekte ve onu sabit tutmaktadır; ona ulaşmak için dört ay süren karanlık bir mesafeyi katetmek gerekmektedir. Bu dağın rengi zümrüt yeşili ve mavidir; gökyüzü rengini ondan almıştır. Bütün dağlar ona bağlı olduğundan yeryüzünün sürekli sallanmasını engellemektedir (2001:144).

Tercüme-i Acâibü'l Mahlûkât isimli eserde Kafdağı ve onun depreme etkisi için şöyle bir tanımlama yapılmaktadır:

...Bu kez İskender eydür: Buna ne tag diler? Eyitdi ki: kûh-ı Kâf tagıdır. Gök bunun üzerinde bir kubbe gibidir, dahı buna Ümmü'l-Cibâl dirler. Kamu taglar buna ulaşıkdur. Dahı Hak Te'âlâ beni buna müvekkel komışdur tâ ki bunu hıfz iderim. Ve illâ bir kez deprenmekde cemî'-i âlemi harâb iderdi (Sarıkaya, 2009:185)

Demirci'nin Kazvîni'den aktardığı rivayette; arzın başlangıçta sallandığı, Allah'ın yarattığı bir meleşin arzı omuzları üzerine alıp elleriyle tuttuğu ve yeşil yakuttan dört köşeli bir kayaya dayandığı zikredilmekte Allah'ın bir kavmi helak etmek istediğinde bu görevli meleşe Kafdağı'na bağlı dağlardan birini hareket ettirmesi ve sarsıntı meydana getirmesini emrettiği belirtilmektedir (Demirci, 2001:144).

Konstantinî'nin kaleme aldığı *Risâle-i Zelzele* isimli mensur eserde bu inanışın etkisi açıkça görülmektedir. İslâm literatüründeki Kafdağı anlatısı bu mensur içerisinde Demirci'nin de belirttiği üzere, İbn-i Abbas ile Vehb b. Münebbih'e kadar götürülen birkaç zayıf rivayete dayandırılarak anlatılmış, bazı tarihçi ve müfessirler de Zerdüştî ve Yahudi kaynaklarından aldıkları bilgilerle bu rivayetleri zenginleştirmişler ve muteber sayılan bu kişilere de metinde yer verilerek bu mitsel rivayete geçerlilik kazandırılmaya çalışılmıştır. Metinde ismi geçen dinî şahsiyetler içerisinde İbn-i Abbâs Katâde, Kurtûbî, Bureyde, İkrîme, Dahhâk Ebu Mansur Maturidî, İmam Sa'lebî, Ebu'l-Leys, İmam-ı Nevevî, İmam Suyûtî, İmam Neseftî gibi din ulularından ve eserlerinden alıntılar yapılmıştır. Bureyde, İkrîme ve Dahhâk, Mâturidî ve İbn-i Abbâs'ın Kafdağı ve onun deprem oluşturduğuna dair şu sözleri nakleder:

Kâf bir tagdır ki bütûn yeri ihâta idüp çevirmişdür, hâsılı yer anın ortasında kalmışdır, yeşil zümruddendir, didi. Ve semâvâtun yeşilliği anın aksindendir, didi. Lâkin te'vilât sahibi Ebû Mansur Mâtûridî yeşil yâkûtdan yâhûd kırmızı yâkûtdandır, didi. Ve semânın iki cânibi ol tagun üzerine binâ kılınmışdır. Dünyâ halkına her ne kadar zümruud isâbet eyleye ol Cebel-i Kâf'dan munfasıl olup düşen zümruudlerdir. İmdi bu rivâyet İbn-i Abbâs radiyallâhü anhümâdan cevzânın rivâyetidir. Lâkin Vehb bin Münebbih hazretleri öyle rivâyet buyururlar ki tahkîkâ İskender-i Zu'l-karneyn Cebel-i Kâf'a vardı, vâsıl oldı ve Cebel-i Kâf'un etrâfında küçük taglar gördi. Bu kerre Cebel-i Kâf'a İskender hitâb idüp didi ki "Sen nesin?" Cebel-i Kâf cevâb virdi ki "Ben Kâf'ım." yine İskender sûâl itdi ki "Yâ bu etrâfındaki küçücük taglar nedir?" Kâf cevâb itdi ki "Anlar benim tamarlarımdır. Dünyâda bu şehirlerden bir şehir yoktur ki anda benim bu tamarlarımdan bir tamar olmaya. Her ne kadar müdüin ve kurâ vardır elbetde anda benim tamarlarımdan bir tamar vardır. Kaçan ki Allâh azîmü's-şân yerden bir mahalli mütezilzîl itmek murâd ider, Rabb'ül-âlemîn bana emri der, ol yerün tamarını ben basup tahrik iderim, ol mahall arzdan mütezilzîl olur." İmdi arzda zelzele mahallde olup da bazı aherde olmamanın aslı bu imiş...(Akın, 2011:23-24)

İmam Suyutî ve İmam Sa'lebî 'den alınan rivayetlerde de depremin Allah'ın emriyle Kaf Dağı'nın hareket etmesinden meydana geldiği aktarılmıştır: Zelzele Kûh-ı Kâf'ın urûkından bir ırkını emr-i Hakk'la taharükünden nâşîdir; ana binâen bir karye tahrik ider de birisi itmez, diyü buyurmuşlardır. (Akın, 2011:27)

2- İslâmî Söylemlerin Etkisi: Günahkarlık ve Deprem

Deprem İslam inanç sisteminin kutsal kitabı ve temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de hakkında bilgi verilen afetlerdendir. Nitekim anlamı deprem olan Zilzâl Suresi kıyametten önce yeryüzünde meydana gelecek olan depremden bahsetmektedir (99/1). Kur'an'da depremler ya bir kavmin helak edilmesinin sebebi olarak anlatılmış ya da kıyametle ilişkilendirilmiştir. Her iki kullanım şeklinde de deprem azap unsuru olarak kullanılmıştır. Özellikle bir kavmin cezalandırılması ile ilgili olarak A'râf suresindeki şu ayetler dikkat çekicidir:

Derken o şiddetli deprem onları yakalayiverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar (A'râf/91). Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: «Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helak ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helak edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırısın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin! (A'râf /155)

Kutsal kitap Kur'an'da deprem, insanların hidayetine vesile olması ve Allah'ın kudretinin ve azametinin göstergesi olması cihetinde de kullanıldığı görülmektedir. Kur'an'da Allah'ın merhamet sahibi olduğu pek çok defa vurgulanmış ancak; insanların kendisine şirk isnat ederek nankörce davranmaları (Kaya, 2023: 360), günah işlemekte ısrarcı olmaları, Allah'ı inkâr etmeleri, yaratılış gayelerini unutup zevk ve sefaya dalmaları gibi nedenlerle Allah'ın gazaba geldiği ve ceza olarak da depremlerle günahkâr kavimleri helak ve terbiye anlaşılmaktadır. Hz. Nûh, Semûd, Lût, Âd ve Ahkâf kavimleri (Karaosman, 2020:105) bu şekilde cezalandırılarak helak edilen topluluklar olmuş ve bu kavimlerin akıbeti (ders alınması için) Kur'an'da örnek olarak verilmiştir. Bu dinî söylemler özellikle dindar halkın doğal afetler konusundaki düşünce yapısını etkilemiş ve bu durum depremin oluş nedenleri konusunda farklı söylemlerin yayılmasına neden olmuş, toplumun bozulması, ahlaki çöküntü, ibadetlerin yerine getirilmemesi, insanların gaflette bulunması, dinî duyguların zayıflaması, günah olarak bilinen eylemlerin artması gibi nedenler deprem meydana gelmesi için zemin hazırlayan birtakım faktörler olarak görülmeye başlamıştır. Bu dinî düşünce tarzı çalışmaya konu olan metinlerden özellikle Zelzele-nâme'de kendini hissettirmektedir.

1752 yılında Edirne'de Ramazan ayında ve özellikle tam iftar saatinde yaşanan deprem Allah'ın insanlara atmış olduğu bir tokat olarak algılanmıştır. Depremde denizin dalga boyu yükselmiş, güneşin battığı yönde büyük bir aydınlık görülmüştür. Bütün binaların sallanması servinin sallanmasına benzetilmiş ve minarelerin ise secdeye kapandığı ifade edilmiştir. Şair depremin olduğu günü anlatmadan önce ahir zaman fitnesinin çıkıp bütün dünyaya yayıldığını, şer'i kuralların rafa kaldırıldığını, dinin zayıfladığını, kâmil insanların azaldığını fık ve fesadın ise alıp başını gittiğini ifade ederek bütün bu günahların depreme sebep olduğunu söylemiştir:

Hep fitne-i âhir zamân

Saldı cihâna sâye-bân

Ref' olunup şer'-i şerîf

Dîn-i metin oldu za'îf

Ayyâr-ı kâmil der-cihân

Oldı nihân-ender-nihân

Fısk u fesâd olup 'ayân

Memlûdur kevn ü mekân

Bu depremle ilgili olarak Derviş Muhammed'in verdiği bilgiye göre, depremde yüzlerce bina yıkılmış ancak Sultan Selim Camisi ve dört halifenin yardımcı ile minareleri ayakta kalmıştır. Diğer binalar içinse şair onlara "Secde et!" emri geldiğini bu nedenle emre uyup secdeye kapanarak yıkıldıklarını ifade eder. Yazar depremin yaşandığı anları adeta kıyamet sahnesine benzetir. Anne, baba, çocuk hepsi bir vaveyla içinde birbirlerini aramaktadır:

Niçe mesâcid ü menâr

Oldı zemînde secde-kâr

Ma'bedler oldılar yeebâb

Bâkî menâr yok hep harâb

İrdikde "fescud" hamlesi

Secdeye vardı cümlesi

Şeddâdı niçe yüz binâ

Yıkıldı hep buldı fenâ

Ol câmi'-i Sultân Selîm

Buldı selâmet ez-rahîm

Dört kûşesinde dört menâr

Nusret bulup ez-çâr-yâr (46-50.b.) (Yıldız, 2020: 157,158)

Zelzele-nâme'ye göre, deprem yaşandıktan onca can ve mal yitip gittikten ve vefat edenlerin arkalarında gözü yaşlı anne, baba, çocuk ve eş kaldıktan sonra halk yaptıklarından tövbe etmek için bir şeyhin huzuruna giderler. Burada saçlarını yolup, ağlayıp inleyerek pişmanlıklarını dile getirirler. Allah'a yalvarır dergâha yüz sürerler. Korkudan Ceyhun Irmağı gibi göz yaşları döküp af dilerler. Deprem felaketi yaşandıktan sonra halk günlerce evlerine giremez. Sokakta yatıp kalkar. Ancak şeyhin huzurunda edilen tövbe ve istiğfar Allah tarafından kabul edildikten sonra halk gönül ferahlığı içinde evlerine girebilir:

Teve iden bî-hadd ü 'ad

Saçın yolan bî- 'add ü had

Kimi ider Hakka niyâz

Kimileri savm ü namâz

Yalvaruben Allâhına

Yüzler sürüp dergahına (63-66.b.) (Yıldız, 2022:159)

...

Bu kulların 'izzetine

Yüzi suyu hürmetine

Bağışlayup Hayy u Hudâ

Ref' itdi bizden sûretâ

Bulup ahâlî hep sürûr

Hiç itmedi kimse gurûr (72-74.b.) (Yıldız,2022:159)

Risâle-i Zelzele'nin son kısmında şarih de pek çok müfessir ve hadis ravisinden alıntılarla depremin gerçekleşmesine dair genel bilgiler verir ve kitabın asıl yazılış amacının zelzele hakkında hikmet ehillerinin sözleriyle sayfaları doldurmak olmadığını, Allah'ın sanatını ve kudretini insanlara anlatmak istediği için bu eseri kaleme aldığını beyan eder:

İmdi bu dahu ma'lûm olsun ki bu risâle-i şerîfede ehl-i şer'-i şerîfin akvâli üzre zelzele hakkında iktisâr olunup ehl-i hikmetin bu mes'le-i vâride olan kelimât-ı fâsîdeleri ve akvâl-i kasîdelerini beyân ile risalemizi meşhûne eylemedik. Zîrâ murâdımız sun'ullâhu ve kudret-i Rabbânîyi beyandır (Akın, 2011:28).

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı metinleri; şairin/nâsirin yeteneğinin yanında, onun olaylara bakış açısını, kültürünü, düşünce dünyasını, hayallerini, mazmunları kullanım nedenlerini, ruh halini, topluma bakışını ve bu nev'iden pek çok unsuru içinde barındıran çok katmanlı metinlerdir. Metinleri çözümlemeye çalışırken ya da bir metnin şerhini yaparken, eserin muhtevasını oluşturan ana metnin arka planında yer alan sosyal ve siyasi yaşam, gelenekler, dini ve kültürel öğeler gibi hususlar hakkında da fikir sahibi olmak gerekmektedir. Şairlerin/nasirlerin hayal dünyası kişisel tecrübelerinden, karakterinden ve yaşadığı dönemin özelliklerinden söz gelimi, toplumu derinden etkileyen sosyal, siyasal, ekonomik olaylardan bağımsız değildir. Bunun yanında başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere pek çok dinî ve tarihi kaynak, bâtnî kaynaklar, mitolojik unsurlar, batıl inanışlar da şairin/nasirin imgelem dünyasına tesir eder.

Yukarıda belirtildiği gibi edebi metin yaratıcısının iç dünyasını birçok faktör şekillendirir ve edip bunu bilinçli ya da bilinçsiz olarak eserlerine yansıtır. Bir düşünceye göre yazar/şair kişisel tecrübesini eserine yansıttığı derecede başarılıdır. Çünkü ortada zorlama bir kurgu değil salt hayat vardır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan deprem gibi bir felaketin yarattığı korku, aldığı canlar ve yaptığı yıkım klasik Türk edebiyatı nasirinin ve şairinin muhayyilesinde derin etkiler yaratmış ve gerek şiirlerde gerekse mensur eserlerde bu afet müstakil bir konu olarak işlenmiştir.

Makaleye örneklem olarak seçilen *Risâle-i Zelzele* mensur, *Zelzele-nâme* ise manzum bir eserdir. 1700'lü yıllarda İstanbul'da ve Edirne'de meydana gelen iki ayrı depremi anlatan bu eserler incelendiğinde yukarıda bahsi geçen kaynakların etkisi görüldüğü gibi mitolojik halk inanışlarının ve dinî söylemlerin etkilerin altında -yoğunlukları farklı olmak üzere- yazıldıkları söylenebilir. Konstantinî'ye ait olan *Risâle-i Zelzele* isimli mensur eser iki bölüm halinde yazılmıştır. Birinci bölümde halkın dimağında yer etmiş ve dilden aktarılarak devam etmiş olan mitolojik inanışların doğru olmadığını, bu söylemlere kulak verilmemesi gerektiğini, bu batıl inanışların kökeninin ne olduğuna dair tafsilatlı bilgi verilmiştir. Yazar eserin ikinci bölümünde ise depremin neden meydana geldiğine dair dinî söylemlere, hadis râvilerine ve bazı müfessirlerin verdikleri bilgilere atıfla yine mitolojik bir öge olan Kaf Dağı'nı depremin oluş nedeni olarak göstermiştir.

Derviş Muhammed Emin tarafından manzum olarak yazılmış *Zelzele-nâme*'de ise deprem; günahkâr, yoldan çıkmış, ibadetlerini yerine getirmeyen bir topluluğa gelmiş ihtar ya da Allah'ın gazabı olarak gönderilmiş bir afet olarak yorumlanmıştır. Depremin özellikle Ramazan ayında ve iftar

saatinde meydana gelmiş olması şairin bu manzum eserini kaleme almasının en büyük amilidir. Zira şaire göre Edirne halkı akşama kadar oruç tutup sabaha kadar zevk ü safâ âlemlerinde şarap meclislerinde keyif sürmektedirler. Derviş Muhammed'in yeni bir afetin yaşanmaması için halka dinî öğütler vermesiyle bahse konu manzumesi hitam bulur.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet (2019). "Halk Bilgisinin İnanış Temelli Temsilleri". *Halk Bilimi El Kitabı*. (Ed. Aça, Mustafa). Ankara: Nobel Yayınları. s.345-440.
- Akın, Lemi (2011). "İlk Müstâkil Deprem Kitabı: Risâle-i Zelzele". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 44, s. 1-81.
- Akman, Eyüp (2012). "Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde "Sarı/Kızıl Öküz" İnanıcı". *Türkiyat Mecmuası*, 22(1), 1-16.
- Akmaz, Gökhan (2019). "Hint, Yunan, Sümer ve Türk Mitolojilerinde Tufan Mitinin Kültürel Bellek Açısından Önemi". *DTCF Dergisi* 59.2 s.825-843.
- Arslantaş, Nuh (2013). "Zelzele", *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 44. s. 227-231. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bayat, Fuzuli (2017). *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar (2006). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Demirci, Kürşat (2001). "Kaf Dağı", *TDV İslam Ansiklopedisi*.c.24.s.144-145. İstanbul: TDV Yayınları.
- Esin, Emel (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1988). *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı*. İstanbul: Geçit Kitabevi.
- Harman, Ömer Faruk (1993). "Dağ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.8, s.400-401. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2006). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*. III-IV. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kaplan, Hasan (2012). "Geleneğin Ses Tecrübesi ve Zelzelenin Ritmi". *IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildiriler*, 21-22-23 Mayıs 2012, s. 289-302.
- Kaplan, Mehmet (2019). *Nâbî- Hayriyye*. Kültür Bakanlığı Yayınları Kültür Eserler Dizisi. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67684,nabi-hayriyyepdf.pdf?>
- Karaosman, Muhammet (2020). "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu." *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 Özel Sayı, 98-120.
- Kaya, Bülent (2022). "Klasik Türk Şiirinde Depremlerle İlgili Kullanımlar", *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7(1), s.96-103.
- Kaya, Mehmet (2023). "Kur'an Açısından Deprem Olgusu", *Tevilat*, 4/2 s.347-379.
- Onay, Ahmet Talat (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Hzl. Kurnaz, Cemal). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ögel, Bahaeddin (1998). *Türk Mitolojisi* 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sarıkaya, Bekir (2019). *Tercüme-i Acâibü'l Mahlûkât İnceleme-Metin-Dizin*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Şenocak, Ebru (2007). "İnsanlık Tarihinde Deprem ile İlgili İnanışlar ve Marmara Depreminin Eş Zamanlılık Boyutu", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli.

- Tökel, Dursun Ali. (2023). "Divan Şairi Der ki: Depremi Biz de Yaşadık", Üsküdar Kültür, Sanat, Medeniyet Dergisi.s.16. ss. 134-145.
- Tökel, Dursun Ali. (2023). "Klasik Edebiyatımızın Deprem Şahitliği", Yitiksöz Sanat, Edebiyat, Düşünce Dergisi.Yıl:3.s.16.
- Yıldız, Enes (2022). "Beyitleri Titreten Acı: Derviş Muhammed Emîn'in 1752 Edirne Depremi ile İlgili Zelzelenâmesi", Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Yıl 8, Sayı 16, Bahar, s. 138-165.